

winna mieć zawsze charakter wyraźnie chrystocentryczny. Ważna jest tutaj treść adoracji, odpowiedni dobór pieśni, czytań i modlitw. Nabożeństwa z wystawieniem Najświętszego Sakramentu takie jak: różaniec, majowe należy pielęgnować i pogłębiać.

Kongresy eucharystyczne, które są szczególnym przejawem kultu Chrystusa w Najświętszym Sakramencie dobrze byłoby urządzać nie tylko w wymiarze ogólnokrajowym, ale także w ramach metropolii czy diecezji.

Pobożność eucharystyczna głęboko pojęta będzie kształtować nowy stosunek człowieka wierzącego do otaczającego go świata i będzie ważnym elementem w ożywianiu wiary i przyczyniania się do prawdziwego życia nią na co dzień.

Drohiczyn

KS. TADEUSZ SYCZEWSKI

S P R A W O Z D A N I A I W I A D O M O Ś C I

ks. Stanisław Hałas SCJ

KOMPUTEROWY PROGRAM *BIBLE WORKS* – UŻYTECZNE NARZĘDZIE DO BADAŃ BIBLIJNYCH!

Niedawno ukazała się piąta już wersja programu *Bible Works*¹. Jest to w pełni profesjonalny program komputerowy, bardzo użyteczny przede wszystkim dla biblistów, a także dla studentów, którzy posługują się oryginalnym tekstem Pisma świętego i wykorzystują go w swoich badaniach naukowych. Program umożliwia interlinearną lekturę tekstów biblijnych, jest udoskonaloną konkordancją, a także daje łatwy dostęp do wielu biblijnych słowników. Oferuje wszelkie komputerowe możliwości błyskawicznego wyszukiwania i bezpośredniego dostępu do potrzebnych danych. Jego użycie coraz bardziej się rozpowszechnia, o czym świadczy wydanie piątej już jego wersji. Osobiście nie wyobrażam już sobie powrotu do żmudnego przeszukiwania konkordancji książkowych i zalecam ten program również i studentom, którzy rozpoczynają pisanie pracy naukowej z Pisma świętego. Dłate-

¹ M. S. BUSHELL, M. D. TAN, *Bible Works 5.0*, Bigfork MT 2001.

go też chciałem się podzielić z czytelnikami *Ruchu Biblijnego i Liturgicznego* moimi obserwacjami długoletniego użytkownika tego programu. Będą się one odnosić do ostatniej wersji tego programu, choć również i poprzednia wersja 4.0 zawierała zasadnicze jego składniki, a zwłaszcza polski tekst Biblii Tysiąclecia.

Obecna wersja posiada wiele udoskonaleń i udogodnień w stosunku do poprzedniej. Całkowitą zaś jej nowością jest synopsa czterech ewangelii, dająca dostęp zarówno do tekstu greckiego jak i dowolnie wybranych wersji językowych. W naszym przypadku chodzi przede wszystkim o tekst polski. Przedstawię teraz po kolei podstawowe zalety i zastosowania komputerowego programu.

Pierwszą jego funkcją jest **interlinearne czytanie** dowolnych perypop Biblii. Jest to użyteczność najbardziej rzucająca się w oczy. Program wyświetla w okienku wynikowym po lewej stronie u góry, tekst biblijny w takich językach, jakie zainstalowaliśmy. Dla profesjonalnego użytkownika jest to język oryginalny hebrajski, grecki lub w niektórych przypadkach aramejski. Ten ostatni jest oczywiście włączony do hebrajskiego wydania Biblii. Komputerowy program zawiera cały tekst *Biblia Hebraica Stuttgartensia* w IV wydaniu z 1990 r. oraz *The Greek New Testament* również w IV wydaniu z 1994 r. Korzystne jest takie skonfigurowanie okienka, aby był na nim zarówno tekst oryginalny jak i tłumaczenie polskie pod spodem. Można również dodać inne tłumaczenie, a zwłaszcza takie, które jest zaopatrzone w kody dające bezpośredni dostęp do słownika, np. tłumaczenie francuskie *Luis Second Version* (LSG). Najeżdżając kursorem myszki na dane słowo, w języku oryginalnym lub też w wersji zawierającej kody, otrzymujemy w znajdującym się poniżej okienku *Auto – Info* **bezpośredni dostęp do słownikowego hasła**. Nie dotyczy to, niestety, tekstu polskiego, który nie zawiera kodów wyrazowych.

Jest to błyskawiczny i ogromnie wygodny dostęp do danego hasła w słowniku. W tego rodzaju udogodnieniach uwidaczniają się zalety komputera i ich wyższość w stosunku do tradycyjnej książki. Jest to zresztą funkcja dobrze znana z różnego rodzaju encyklopedii komputerowych. Tutaj mam ważną wskazówkę praktyczną. Słowniki bezpośredniego dostępu można sobie wybrać z ogólnego zestawu ośmiu słowników wciskając prawy przycisk myszki, kiedy jej kursor znajduje się na okienku *Auto – Info*. Gdy chodzi o skrócone wersje słownika hebraj-

skiego *BDB Gesenius*¹ oraz poprawioną wersję greckiego słownika J. Thayera², są one dostępne również po francusku, niemiecku, holendersku i rosyjsku. W podobny sposób możemy określić, w jakim języku chcielibyśmy z nich korzystać. Jest to również wielkie ułatwienie dla tych, którym łatwiej czytać np. po francusku niż po angielsku.

Najważniejszą jednak funkcją programu biblijnego, w której najlepiej widać zalety komputera, jest **konkordancja**, a więc wyszukiwanie w Biblii miejsc, gdzie występuje dane słowo lub wyrażenie. Profesjonalnym użytkownikom chodzi o konkordancje tekstu oryginalnego Biblii, a więc hebrajską i grecką. Funkcja ta jest możliwa dzięki temu, że każdemu słowu zostały przypisane pewne kody i dzięki nim program bardzo szybko i dokładnie zestawia wyszukiwaną listę tekstów. Można je teraz po kolei przeglądać wyświetlając, np. w sposób interlinearny, wiersz po wierszu w okienku wynikowym. W ostatniej wersji programu zostało dodane jedno małe a, wydaje mi się, bardzo istotne udogodnienie. Chodzi mianowicie o to, że wyszukiwany wyraz lub wyrażenie zostaje teraz wyświetlone na czerwono nie tylko w morfologii, jak to było w poprzedniej wersji, lecz także i w tekście oryginalnym. Ułatwia to szybką orientację w położeniu interesujących nas słów w całości wiersza.

Zakres wyszukiwań możemy dowolnie definiować wciskając na pasku narzędzi przycisk z rączką (*Set Search Limits*). Funkcja została w obecnej wersji rozbudowana i upodobniona do innych, np. wyświetlania wersji językowych. Daje ona trzy zasadnicze możliwości: wyszukiwania we wszystkich tekstach Biblii bez ich selekcjonowania, albo wybierania poszczególnych działów, jak np. Stary czy Nowy Testament z możliwością wyszczególniania ksiąg, w obrębie których chcemy dokonywać poszukiwań, czy też wybranych działów ksiąg, jak np. listy więzienne św. Pawła (*Pris*). Można do nich dodawać nowe zestawy czy też je edytować wciskając przycisk *Edit*.

Można wyszukiwać perykopy, które zawierają dowolny zwrot czy wyrażenie, rozpoczynając wpis w linii komend od apostrofu (‘), czy też kombinacji wyrazów występujących w dowolnej kolejności zaczynając wpis od kropki (.). Można też określać formę gramatyczną po-

¹ Jest to dobrze znany *Hebrew-Aramaic and English Lexicon of the Old Testament* autorstwa F. BROWNA, S. DRIVERA i C. BRIGGSA. Nowa wersja programu *Bible Works* posiada również pełną wersję tego słownika po angielsku.

² Chodzi o *A Greek-English Lexicon of the New Testament*, który jest przetłumaczoną, poprawioną i poszerzoną wersją dawnego *Clavis Novi Testamenti*.

szukiwanego wyrazu. Wydaje mi się, że najłatwiej uczynić to przy pomocy *Morphology Assistant*, do którego dostęp daje przycisk (a) na pasku narzędzi. Do formułowania bardziej skomplikowanych poszukiwań służą takie pomoce jak *Command Line Assistant*, czy też *Advanced Search Engine*, do których mamy dostęp z głównego menu lub za pomocą przycisku z lupką na pasku narzędzi. Pozwalają one na budowanie bardzo skomplikowanych poleceń wyszukiwania, w czym na głowę biją tradycyjną formę konkordancji książkowej.

Żeby konfiguracji wersji językowych do wyszukiwania i wyświetlania nie trzeba było za każdym razem ustawiać od nowa, radzę je zdefiniować i zapisać przy pomocy menu: *Edit Favorites*, do którego wchodzimy przez przycisk wersji poszukiwania. Do wyszukiwania tekstów ze słowem (słowami) hebrajskimi polecam układ: WTM + WTT BTP BGT. Oznacza on, że wyszukiwania będziemy dokonywać na morfologii hebrajskiej (WTM). Trzeba wtedy na linii poleceń wpisać formę podstawową danego słowa, a więc mianownik liczby pojedynczej w przypadku rzeczownika oraz pierwszą osobę czasu teraźniejszego czasownika. Program znajdzie perykopy zawierające wszystkie formy fleksyjne szukanego wyrazu. Wyświetlane będą w sposób interlinearny tekst hebrajski (WTT), w którym zostaną zaznaczone na czerwono wyszukiwane słowa, pod nim tekst polski Biblii Tysiąclecia (BTP), a następnie tekst grecki LXX (BGT). Można oczywiście jeszcze dodać inne wersje językowe według własnych upodobań. Nie powinno jednak ich być zbyt dużo, gdyż to utrudnia przeglądanie tekstów. W każdej zresztą chwili można dodać do wyświetlania jakąś inną wersję językową Biblii przy pomocy odpowiedniej komendy (*Choose Display Version*), jeżeli tylko została wcześniej zainstalowana.

Do wyszukiwań w tekście greckim, obojętnie czy to w Starym czy też Nowym Testamencie, radzę następujący zapis ustawień preferowanych przez użytkownika (*Favorites*): BGM + WTT BTP BGT. Oznacza on, że wyszukujemy znowu w morfologii greckiej, która obejmuje zarówno Stary jak i Nowy Testament, a nie tylko jeden z nich, jak by to było w przypadku BLM czy BNM. Zbiory BGT (tekst grecki w *Bible Works*) czy też BGM (morfologia grecka) zawierają całą Biblię i dlatego ich użycie jest wygodniejsze, gdyż pozwala na wyszukiwanie w Starym i Nowym Testamencie równocześnie. Kolejność wyświetlanych wersji radzę zachować taką samą zarówno w wyszukiwaniach po hebrajsku jak i po grecku, gdyż zależy ona równocześnie od ustawień polecenia *Change Version Display Order*, które trudno za każdym razem poprawiać. Analogicznie możemy określić zapis ustawień prefe-

rowanych (*Favorites*) dla Biblii polskiej pamiętając jednak o tym, że nie posiada ona morfologii. Chcąc znaleźć perykopy zawierające różne formy fleksyjne danego słowa, trzeba się posługiwać linii poleceń znakami zastępującymi różne litery czyli: „?” i „*¹”.

Pożytecznym dla badań egzegetycznych jest także narzędzie **statystyki**. Uzyskujemy do niego dostęp wciskając na pasku narzędzi przycisk (123 - *Display Detailed Statistic*). Pozwala ono szybko wyliczyć, ile razy wyszukiwane słowo występuje w poszczególnych księgach, a nawet konkretnych rozdziałach. Istnieje również możliwość wyliczenia i pokazania na wykresie **częstotliwości względnej**. Chodzi mianowicie o ilość wystąpień danego słowa lub zwrotu w stosunku do długości księgi, np. do ilości jej wierszy. Należy wtedy zaznaczyć opcję: *% (verses in the book with a hit / verses in the book)*². Częstotliwość względna informuje nas, jakie są słowa typowe dla stylu danej księgi czy też danego autora. Jest to bardzo ważne w kwestii badania autorstwa czy też określania redakcji danego tekstu. Komputer wykonuje bardzo szybko i ze stuprocentową dokładnością wszelkie tego typu obliczenia, wszak jest przecież, zgodnie z etymologią swej nazwy, maszyną do liczenia! Zaś precyzyjne obliczenia matematyczne są dziś coraz częściej stosowane w dokładniejszych analizach egzegetycznych.

Całkowitą nowością nowej wersji programu *Bible Works* jest **synopsa ewangelii**. Uruchamiamy ją wciskając odpowiedni przycisk na pasku narzędzi (*Open Synopsis Tool*) lub wybierając komendę *Synopsis Dialog* z menu *Tools*. Otrzymamy wtedy na ekranie nowe okno składające się z dwóch części, których rozmiary możemy oczywiście dowolnie zmieniać dzięki zaletom systemu *Windows*. U góry widać wykaz wszystkich perykop z sigłami perykop paralelnych. Zaznaczając je myszką możemy kolejno przeglądać ich teksty w okienkach równoległych. W menu *View* radzę zaznaczyć opcję *Remove Blanks*, aby nie były wyświetlane okienka puste, nie zawierające wersji synoptycznych. Chodzi o to, aby nie zabierały niepotrzebnie miejsca na ekranie. Można również zaznaczyć opcję *Auto - Info*, która otworzy

¹ Np. chcąc znaleźć perykopy ze słowem *kaplan* należy na linii poleceń wpisać: *kaplan**. Pozwoli to wyszukać wiersze, w których znajdują się wyrazy: *kaplan, kaplana, kaplanowi, kaplanem* itd.

² Dokładniejsze było by ukazanie ilości wystąpień danego słowa w stosunku do ilości wszystkich słów danej księgi biblijnej w procentach (*hits in the book / words in the book*). Jest to jednak wyliczenie trwające stosunkowo długo i w dodatku powodujące niekiedy zawieszenie się komputera.

okienka znanego nam już słownika podręcznego pod każdą z wersji synoptycznych. Będziemy wtedy mogli bardzo łatwo sprawdzać poszczególne greckie słowa w słowniku.

Oby otrzymać w okienkach tekst grecki trzeba odpowiednio zdefiniować ustawienia synopsy. Robi się to przy pomocy komendy *Edit* w menu *File*. Chodzi o trzy pierwsze linijki zapisu poprzedzone kreską poprzeczną /. Radzę je poprawić w następujący sposób:

```
/Versions BGT BGT BGT BGT
```

```
/Display BGT BTP
```

```
/Autoinfo ON.
```

Oznacza to, że podstawową wersją jest dla wszystkich czterech ewangelii tekst grecki ze znanego już zbioru BGT. Druga linijka mówi o tym, że wyświetlany będzie tekst grecki i polski równocześnie. Będzie to więc znowu pomocna interlinea. Trzecia linijka oznacza, że włączone jest okienko *Auto – Info*. Zaś w następnych linijkach tego samego okienka możemy dowolnie edytować poszczególne zestawy perykop synoptycznych, dodając do nich np. teksty Pawłowe. Preferowane przez nas ustawienia radzę zapisać w odpowiednim pliku o rozszerzeniu *.sdf* (synopsis definition file). Możemy w ten sposób zdefiniować kilka różnych sposobów wyświetlania synopsy i w dowolnym momencie je otwierać.

Komputerowa synopsa daje więc dość duże możliwości dostosowania do upodobań użytkownika, a nawet samodzielnej edycji synoptycznych zestawów. Jak na jej początku w programie *Bible Works*, jest zupełnie niezłe dopracowana!

Na zakończenie warto jeszcze wspomnieć o możliwości zainstalowania do edytora tekstu (np. *Word*) makrodefinicji służących do **pisania po hebrajsku**. Chodzi zarówno o automatyczne przełączanie czcionki na hebrajską, która zostaje umieszczona w systemie *Windows* podczas instalacji programu *Bible Works*, jak też i rzeczywiste pisanie po hebrajsku od prawej do lewej. Aby je zainstalować należy otworzyć w programie *Word* dokument *hebword97.doc*, który znajduje się na twardym dysku w podkatalogu *Bible Works 5* (c:\Program Files\Bible Works 5). Na ekranie ukaże się niebieska tablica z informacjami i dwoma przyciskami: *double click here to install / uninstall* oraz dodatkowe instrukcje. Wystarczy po prostu dwukrotnie nacisnąć pierwszy z nich, aby zainstalowały się odpowiednie makrodefinicje w edytorze *Word* wraz z przyciskami na pasku narzędzi, które umożliwią później przełączanie między pismem polskim a hebrajskim. Należy

jednak koniecznie pamiętać o tym, aby przed instalacją wykasować ewentualną poprzednią wersję tych makrodefinicji!

Nowa wersja biblijnego programu komputerowego została wszechstronnie poprawiona i uzupełniona. Niektóre poprawki dotyczą uproszczenia obsługi programu, aby w ten sposób poszerzyć zakres potencjalnych jego nabywców (kupców!), jak się to robi np. w kolejnych wersjach *Worda*. Dlatego zapewne nowa wersja programu została zaopatrzona w trzy różne możliwości strony głównej (*interface*): dla początkujących (*Beginner Mood*), standardową (*Standard Mood*) i dla zaawansowanych (*Power User Mode*). Dla użytkownika profesjonalnego najpraktyczniejsza jest trzecia z tych stron. Ona też najbardziej nawiązuje do poprzedniej wersji programu i dlatego sami autorzy programu radzą użytkownikom poprzedniej wersji używać tej właśnie strony. Dobrze więc będzie w ogóle wyłączyć pojawianie się okienka wyboru strony początkowej przy otwieraniu programu.

Inne zmiany dotyczą ujednoczenia okienek np. w określaniu zakresu poszukiwań i w wyborze wersji językowych. Dotyczy to również instalacji samego programu, która została upodobniona do instalacji innych programów. Aby się powiodła należy pamiętać o tym, aby najpierw odinstalować ewentualną poprzednią wersję programu a także wykasować czonki hebrajskie i greckie. Program na nowo je zainstaluje.

Oto najważniejsze zastosowania programu komputerowego *Bible Works* w jego najnowszej wersji 5.0 oraz kilka porad praktycznych dla użytkownika biblisty. Program ten, podobnie zresztą jak i inne programy komputerowe tej klasy, posiada wiele więcej możliwości użytkowania i dostosowywania do osobistych zapotrzebowań. Zapoznanie się z nimi i pełne ich wykorzystanie, to kwestia praktyki. Muszę przyznać, że program *Bible Works* jest narzędziem bardzo przyjaznym, do którego łatwo się przyzwyczaić i który staje się nieocenioną pomocą w badaniach egzegetycznych.

Riassunto

L'articolo presenta le funzioni principali del programma al computer *Bible Works*, utili per una ricerca biblica professionale. Le osservazioni si riferiscono alla sua versione ultima (5.0), proveniente dall'anno 2001. Il programma *Bible Works* facilita una lettura interlineare dei testi biblici con vaste possibilità di modificare le versioni linguistiche che appaiono sullo schermo. La funzione principale del programma è però quello di una concordanza, cioè trovare i testi con

delle parole desiderate. Il programma con alcuni suoi strumenti avanzati (p. es. *Advanced Search Engine*) permette di realizzare delle ricerche complicatissime. In questo senso supera molto una concordanza classica. Altre funzioni del programma, molto utili per un esegeta, sono la statistica di parole ricercate e la sinossi dei vangeli. Quest'ultima è una novità dell'ultima versione del programma che è però elaborata in modo soddisfacente.

Kraków

KS. STANISŁAW HAŁAS SCJ

ks. Jerzy Chmiel

KRONIKA ARCHEOLOGICZNA I BIBLIJNA

NOWE WYKOPALISKA W GERAZIE (2001)

Geraza (dzis. Dżerasz), 32 km na północ od Ammanu, miasto na ważnym szlaku („drodze królewskiej”), miasto epok hellenistycznej, rzymskiej i bizantyjskiej, najlepiej zachowane miasto Dekapolu, w którym najprawdopodobniej był Jezus i uzdrowił głuchoniemego (effata zob. Mk 7, 31n) – odsłania nowe tajemnice.

Na jesieni 2001 r. grupa archeologów brytyjskich i australijskich, pracująca w ramach programu Brytyjskiej Rady Badań Lewantu (Jerash City Wall Project autorstwa I. Kehrnerg i J. Manleya), dosłownie wpadła do studni-grobowca (szczęśliwie dla ludzi i obiektów), znajdującej się przy murze miejskim w II w. po Chr., a zawierającej duże ilości przedmiotów ceramiki, szkła i złota. Był to grób młodej kobiety, z bogatego rodu, o czym świadczą cenne przedmioty. Znaleziono tam: wazy zoomorficzne w kształcie wielbłądów z amforami rodyjskimi na grzbiecie (rzadkość w tym rejonie, podobne tylko w Kartaginie), zegar wodny (klepsydra), naszyjnik ze złotymi listkami, obol Charona, ślady ofiary spalonej u stóp zmarłej.

Wśród tych śladów z ceramice funeralnej znajdował się lagynos, czyli waza używana w kulcie dionizyjskim, charakterystycznym dla okresu ptolemejskiego. Odkrywcy datują to znalezisko na II-I wiek przed Chr.

Literatura: A. NEGEV, *Encyklopedia archeologiczna Ziemi Świętej*, Warszawa 2002; A. BOSOWSKI, *Jordania kraina Starego i Nowego Te-*